

PEKKA AULA, ESA VÄLIVERRONEN

Vapauden tiellä

*Tilannekuva tieteen
vapaudesta ja sen
rajoista Suomessa*

SUOMALAINEN TIEDEAKATEMIA
FINNISH ACADEMY OF SCIENCE AND LETTERS
ACADEMIA SCIENTIARUM FENNICA

Tausta, aineistot ja rajaukset

Keskustelupaperin valmistelussa on hyödynnetty syksyllä 2025 toteutettua asiantuntijaselvitystä sekä sen pohjalta käytyä pyöreän pöydän keskustelua. Paperissa esitetyt tulokset ja johtopäätökset ovat kirjoittajien omia. Mahdollisista virheistä vastaavat yksinomaan kirjoittajat.

Asiantuntijaselvitykseen vastasivat: professori Timo Aarrevaara (Lapin yliopisto), yliopistonlehtori Ari-Elmeri Hyvönen (Jyväskylän yliopisto), emeritusprofessori Jukka Kekkonen (Helsingin yliopisto), apulaisprofessori Hanna Kuusela (Jyväskylän yliopisto), apulaisprofessori Mikael Laakso (Tampereen yliopisto), dosentti Tuomas Laine-Frigrén (Jyväskylän yliopisto), professori Tommi Lehtonen (Vaasan yliopisto), professori Petri Mäntysaari (Hanken), akateemikko Ilkka Niiniluoto (Helsingin yliopisto), dosentti Stefan Nygård (Helsingin yliopisto), yliopistonlehtori Tuomas Pernu (Itä-Suomen yliopisto), professori Sami Pihlström (Helsingin yliopisto), dosentti Mikko Poutanen (Turun yliopisto), emeritusprofessori Hannu Riikonen (Helsingin yliopisto), julkaisupäällikkö Sami Syrjämäki (TSV), projektitutkija Joonas Tammela (Jyväskylän yliopisto), politiikan tutkija Johanna Vuorelma (Helsingin yliopisto) sekä emeritusprofessori Esa Väliveronen (Helsingin yliopisto).

Pyöreän pöydän keskusteluun osallistuivat: toimitusjohtaja Kimmo Jylhämä (Vastapaino), professori Petri Mäntysaari (Hanken), professori Lena Näre (Helsingin yliopisto), johtava tutkija Sanna Selinheimo (Työterveyslaitos), apulaisprofessori Hanna Silvola (Hanken), yliopistotutkija Johanna Vuorelma (Helsingin yliopisto) sekä professori Thomas Wallgren (Helsingin yliopisto).

Kirjoittajat kiittävät kaikkia keskustelupaperin taustaselvityksiin osallistuneita heidän asiantuntemuksestaan ja panoksestaan.

Tämä keskustelupaperi ei ole Suomalaisen Tiedeakatemia virallinen kannanotto, vaan kirjoittajien itsenäinen asiantuntijapohjainen analyysi.

Kirjoittajat: Pekka Aula, Esa Väliveronen
Valokuvat: Aleksi Kylmälahti, Suomalainen Tiedeakatemia
Taittaja: Eveliina Sillanpää
Paino: Picaset
Julkaisu: maaliskuu, 2026

ISBN 978-951-41-1212-6 (painettu)
ISBN 978-951-41-1211-9 (verkkojulkaisu)

Sisällys

1. Tieteen vapaus – merkitykset, rajat ja ihanteet	4
1.1. Negatiivinen ja positiivinen vapaus	5
1.2. Miksi tieteen vapaus on tärkeää?	6
1.3. Vapaus ei ole rajaton – vastuu, etiikka ja professio	7
2. Sivistyksen ihanne vs. managerialismi	8
3. Ulkoiset uhat: poliittinen ohjaus ja häirintä	10
3.1. Itsesensuuri ja tieteen vapaus	12
4. Tieteen rahoitus – vapauden edellytys ja sen heikko lenkki	14
4.1. Perusrahoitus ja vapaa tutkimus	15
4.2. Rahoituksen monimuotoisuus ja resilienssi	16
5. Tulkinta ja synteesi – yhteisymmärrys ja erilaiset tulkinnat	18
5.1. Laaja yhteisymmärrys	19
5.2. Painotuserot ja jännitteet	19
5.3. Yhdistävä näkemys	20
6. Johtopäätökset – mahdollisuuksia ja haasteita	22
6.1. Rahoitus ja resurssit	23
6.2. Työsuhteet, ura- ja arviointijärjestelmät	23
6.3. Häirinnän ehkäisy ja tutkijoiden tuki	24
6.4. Sivistys, koulutus ja julkinen keskustelu	25

Alkusanat

Suomalaisen Tiedeakatemia pääsihteerinä näen läheltä, miten vahvasti suomalainen yhteiskunta nojaa tietoon ja miten samanaikaisesti tietoon kohdistuvat paineet ovat muuttuneet ja kasvaneet. Muutamassa vuodessa on nähty kehityskulkuja, joita vielä äskettäin pidettiin epätodennäköisinä: tutkimusrahoituksen nopeita suunnanmuutoksia, tieteen vapautta testaavia poliittisia avauksia ja tutkijoihin kohdistuvaa häirintää, joka haastaa sekä yksilöitä että instituutioita.

Tieteen vapaus on kirjattu perustuslakiin ja kuuluu eurooppalaisen sivistysperinteen ytimeen. Se ei kuitenkaan ole pelkkä juridinen yksityiskohta. Tieteen vapaudessa on käytännössä kysymys siitä, millaista tutkimusta Suomessa on mahdollista tehdä, millaisia aiheita uskalletaan ottaa esiin ja millä ehdoilla tutkijat voivat osallistua julkiseen keskusteluun. Tieteen vapaus ei ole vain tutkijoiden tai tieteen instituutioiden sisäinen asia. Se ratkaisee, millaiselle tiedolle suomalainen demokratia ja päätöksenteko rakentuvat.

Tämä keskustelupaperi kokoaa tilannekuvan tieteen vapauden tilasta Suomessa. Paperi perustuu paitsi kirjoittajiensa tutkimukseen ja havaintoihin, myös tutkijoiden ja tiedepolitiikan asiantuntijoiden näkemyksiin, ajankohtaisiin selvityksiin sekä viime vuosien yhteiskunnalliseen keskusteluun. Tarkoituksena ei ole luoda kattavaa kokonais selvitystä tieteen vapaudesta, vaan tehdä näkyväksi ne rakenteet, käytännöt ja ilmiöt, joissa tieteen vapaus tänä päivänä toteutuu ja joissa se on haavoittuva.

Paperi on suunnattu erityisesti tutkimusorganisaatioiden johdolle, korkeakoulu- ja tiedepolitiikan tekijöille, rahoittajille ja muille tieteen ja koulutuksen sidosryhmille. Samalla se kutsuu laajempaan keskusteluun, joka toivottavasti tavoittaa myös median ja suuren yleisön. Tieteen vapaus tarvitsee puolustajia kaikkialla, missä tietoa käytetään ja päätöksiä tehdään.

Suomessa on edelleen vahva perusta vapaalle tieteelle. Meillä tehdään kansainvälisesti kilpailukykyistä tutkimusta, meillä on toimiva oikeusjärjestelmä, periaatteessa autonominen yliopistojärjestelmä, sekä sivistysyliopiston perinne, joka korostaa tiedon itseisarvoa. Nämäkin perusrakenteet eivät takaa tieteen vapautta. Sitä tulee tarkastella avoimesti silloinkin, kun se haastaa lyhyen aikavälin hyötylaskelmia tai poliittista mukavuutta.

Toivon, että tämä tilannekuva tukee päätöksentekijöitä, yliopistojen ja tutkimuslaitosten johtoa sekä tutkijayhteisöä työssä, jota tieteen vapauden eteen Suomessa jo tehdään. Ennen kaikkea toivon, että se vahvistaa yhteistä ymmärrystä. Vapaa tiede ei ole menneisyyden ylellisyyttä, vaan hyvän tulevaisuuden elinehto.

Paperin ovat kirjoittaneet allekirjoittanut ja professori Esa Väliverronen. Suuret kiitokset Esalle, pitkäaikaiselle kollegalle ja tieteen vapauden soihdunkantajalle.

Helsingissä 6.3.2026

PEKKA AULA

Pääsihteerinä, Suomalainen Tiedeakatemia

The background of the slide is a dark, warm-toned bokeh effect, consisting of numerous out-of-focus light spots in shades of orange, yellow, and gold, creating a soft, glowing atmosphere.

1.
**Tieteen vapaus –
merkitykset,
rajat ja ihanteet**

Tieteen vapaus tarkoittaa ensisijaisesti sitä, että tutkija voi valita tutkimuskysymyksensä, menetelmänsä ja julkaisukanavansa sekä esittää johtopäätöksensä ilman ulkoista painostusta tai ennakkosensuuria. Vapaus ulottuu koko tutkimuksen elinkaareen ideasta aineiston keruuseen, analyysiin ja tulosten julkaisemiseen. Tieteen vapauteen kuuluu myös mahdollisuus osallistua julkiseen keskusteluun oman asiantuntemuksen pohjalta.

Vapaus ei kuulu vain yksilölle, vaan myös tiedeinstituutioiden autonomia on olennainen osa tieteen vapautta.¹ Yliopistoilla ja tutkimuslaitoksilla tulee olla riittävä itsehallinto suhteessa valtioon, elinkeinoelämään ja muihin ulkopuolisiin toimijoihin. Tutkimuksen painopisteistä, rakenteista ja työnjaosta on voitava päättää ensisijaisesti tieteellisin perustein.

On hyödyllistä erottaa toisistaan kolme toisiinsa kietoutuvaa käsitettä:

- ◆◆◆▶ **tieteen vapaus** viittaa tutkimuksen ja tieteellisen keskustelun sisältöön: mitä kysymyksiä esitetään, millä menetelmillä ja millaisiin johtopäätöksiin päädytään
- ◆◆◆▶ **akateeminen vapaus** kattaa lisäksi opetuksen ja tutkijoiden roolin yhteiskunnallisessa keskustelussa
- ◆◆◆▶ **instituutioiden autonomia** koskee hallintoa, taloutta ja päätöksentekorakenteita: sitä, kuka viime kädessä päättää yliopistojen ja tutkimuslaitosten suunnasta.

Suomessa akateeminen vapaus on turvattu perustuslaissa ja sitä täydennetään yliopistolaissa. Kansainvälisissä asiakirjoissa, kuten UNESCO:n suosituksissa ja EU:n perusoikeuskirjassa, akateeminen vapaus tunnustetaan perus- ja ihmisoikeudeksi, jonka turvaaminen on valtion velvollisuus sekä lain tasolla että käytännön politiikassa. Tieteen vapaudella on siten yhtä aikaa juridinen ja kulttuurinen ulottuvuus: se on sekä oikeudellisesti suojattu asema että tapa jäsentää yhteiskunnan suhdetta tietoon ja asiantuntijuuteen.

1.1. Negatiivinen ja positiivinen vapaus

Vapautta voidaan tarkastella Isaiiah Berlinin klassisen jaottelun avulla negatiivisena ja positiivisena vapautena.² Edellä määrittelimme tieteen vapautta ensi sijassa negatiivisena vapautena: valtiovalta, rahoittajat tai muut ulkopuoliset tahot eivät saa puuttua tutkimuksen sisältöön, yliopistojen itsehallintoon, tulosten julkaisemiseen tai tutkijoiden osallistumiseen julkiseen keskusteluun.

Sensuurin tai ennalta asetettujen rajoitusten puuttuminen ei kuitenkaan vielä käytännössä takaa tieteen vapauden toteutumista. Siksi on välttämätöntä tarkastella myös positiivista vapautta: tiedeyhteisön ja tutkijan todellisia mahdollisuuksia toteuttaa työtään.³ Positiivinen vapaus rakentuu esimerkiksi riittävästä resursseista, työsuhteturvasta, ajankäytön hallinnasta, toimivista tutkimusinfrastruktuureista ja siitä, että koulutus- ja urajärjestelmät tarjoavat realistisia näkymiä pitkäjänteiselle tutkimustyölle. Tieteen vapaus ei ole vain kielto puuttua, vaan myös velvoite luoda olosuhteet, joissa uteliaisuus, kriittisyys ja luova, pitkäjänteinen tutkimus voivat toteutua.

1 Ks esim. Niiniluoto 2010.

2 Berlin 2018, Syrjämäki 2014.

3 Väliverronen 2020, 29.

Positiivinen vapaus ei välttämättä toteudu järjestelmässä, jossa suuri osa tutkijoista työskentelee lyhyissä määräaikaisuuksissa ilman näkymiä pysyvämpään asemaan. Tällöin juridinen suoja ei vielä takaa, että tutkija uskaltaa valita riskialttiita tutkimusaiheita, haastaa vallitsevia oletuksia tai osallistua kriittiseen yhteiskunnalliseen keskusteluun. Positiivinen vapaus ei myöskään toteudu tilanteessa, jossa tutkimuksen rahoitusta ohjataan voimakkaasti ulkoapäin asetettujen hyötytavoitteiden ja mekaanisten tulosmitarien pohjalta.

Näiden haavoittuvuuksien tunnistaminen on tärkeää, sillä lainsäädäntöön kirjatut tieteen vapauden periaatteet eivät välttämättä takaa sen toteutumista. Viime aikoina on nähty esimerkkejä siitä, että tieteen organisaatiot voidaan alistaa poliittiseen ohjaukseen myös demokraattisissa yhteiskunnissa. Näin on tapahtunut esimerkiksi Unkarissa ja Yhdysvalloissa. Viime vuosina poliittisen ohjauksen vaaroista on keskusteltu myös Suomessa.

Vapaus heikkenee jo silloin, kun on olemassa reaalin mahdollisuus, että jokin taho, kuten poliittinen johto, rahoittaja, hallinto tai muu vallankäyttäjä voi halutessaan puuttua tutkimuksen sisältöön tai tutkijoiden asemaan ilman selkeitä läpinäkyviä pelisääntöjä. Uhka ohjaa tutkijan käyttäytymistä, vaikka ulkoinen puuttuminen ei toteutuisi jokaisessa yksittäisessä tapauksessa. Tutkija oppii ennakoimaan, mitä ei kannata tutkia tai sanoa.

Negatiivinen ja positiivinen vapaus auttavat hahmottamaan, miksi muodollisesti suojattu vapaus voi käytännössä kaventua ja miksi rakenteilla, kulttuurilla ja arjen käytännöillä on yhtä suuri merkitys kuin lainsäädännöllä. Tällöin vapauden eri tasoja voidaan kuvata seuraavasti:

- ◆◆◆➤ **Tutkimuksen ja opetuksen vapaus:** yksittäisten tutkijoiden ja opettajien oikeus valita aiheensa, menetelmänsä ja opetussisältönsä tieteellisin perustein.
- ◆◆◆➤ **Instituutioiden autonomia:** yliopistojen ja tutkimuslaitosten itsehallinto suhteessa ulkopuolisiin poliittisiin ja taloudellisiin intresseihin.
- ◆◆◆➤ **Korkeakoulujärjestelmän rakenteellinen itsenäisyys:** se, miten lainsäädäntö, rahoitusmallit ja hallinto kokonaisuutena mahdollistavat (tai rajoittavat) kahta edellistä tasoa.

Tieteen vapauden turvaaminen edellyttää, että kaikki kolme tasoa ovat kohtuullisessa tasapainossa. Yksittäinen tutkija ei ole vapaa, jos instituutiot ovat haavoittuvia tai järjestelmä rakentuu sellaiselle rahoitus- ja ohjauslogiikalle, joka kaventaa tutkimusorganisaatioiden tai -ryhmien tai yksittäisten tutkijoiden liikkumatilaa, vaikka muodolliset oikeudet olisivat kunnossa.

1.2. Miksi tieteen vapaus on tärkeää?

Tieteen vapautta perustellaan yleensä sekä tieteen itsensä että laajemmin koko yhteiskunnan näkökulmasta.

Tieteen näkökulmasta tutkimus on arvokasta itsessään, riippumatta sen tuottamista käytännön hyödyistä. Puhutaan tieteen itseisarvosta, vähän samaan tapaan kuin taiteenkin itseisarvosta. Myös tieteen edistyminen edellyttää vapautta. Tiede etenee kriittisen arvioinnin, uusien ajatusten testaamisen ja avoimen keskustelun kautta. Kaikenlaiset tieteen ulkopuoliset rajoitukset heikentävät tätä prosessia. Uudet ideat ja hypoteesit usein kyseenalaistavat vallitsevia oletuksia ja ilman vapautta ne jäisivät helposti tutkimatta.

On kuitenkin selvää, että nykyisen kaltaisen tiedejärjestelmän perusteluksi ei riitä tieteen itseisarvo. Tiedettä perustellaankin usein myös välinearvolla eli tieteen hyödyllisyydellä. Varsinkin 1900-luvun puolivälistä lähtien yliopistot ja ylipäätään tiederahoitus ovat laajentuneet voimakkaasti. Tämä kehitys sai alkunsa Yhdysvalloista ja atomipommin kehittämisestä. Syntyi niin sanottu tieteen yhteiskuntasopimus, jonka mukaan valtiot rahoittavat tiedettä ja jättävät sen tekijöille ja instituutioille laajan autonomian päättää, mitä tutkitaan ja miten. Tämä sopimus perustuu oletukseen vapaan tutkimuksen hyödyllisyydestä yhteiskunnalle. Tutkimus tuottaa sivuvaikutuksena myös teknologisia ja sosiaalisia innovaatioita, jotka nostavat talouskasvua ja parantavat hyvinvointia.⁴

Jos tieteen itseisarvo ei riitä perusteluksi nykyisen kaltaiselle tiederahoitukselle, myös hyötyajatteluun liittyy ongelmia. Tutkimuksen valjastaminen ennalta määriteltyjen hyötyjen tavoitteluun kaventaa tutkimuksen vapautta. Vielä suurempi ongelma on, että lyhytnäköinen hyötyjen tavoittelu saattaa tuottaa huonompaa tutkimusta, joka voi myös osoittautua vähemmän hyödylliseksi. Tasapaino vapaan tieteen ja hyödyn tavoittelun välillä on herkkä. Siksi lainsäädännön turvaaman negatiivisen vapauden lisäksi tarvitaan myös muita tasapainottavia toimia, jotka koskevat ennen kaikkea tiederahoitusta ja -hallintoa.

1.3. Vapaus ei ole rajaton – vastuu, etiikka ja professio

Tutkimus ja opetus eivät voi eikä niiden pidä olla rajattomasti vapaita. Tieteen vapaus on aina suhteessa muihin perus- ja ihmisoikeuksiin sekä tutkimusetiikkaan. Lainsäädäntö, tieteenalakohtaiset kriteerit ja tutkimuseettiset ohjeet asettavat rajoja sille, mitä, miten ja ketä voidaan tutkia.

Asiantuntijan roolissa tutkijalla on myös vastuu sanomisistaan. Tutkijan sananvapauteen liittyy paradoksaalinen piirre: sananvapaus on samalla kertaa laaja ja kapea. Yhtäältä jokaisella tutkijalla on oikeus osallistua julkiseen keskusteluun kansalaisena. Toisaalta asiantuntijastatus tuo mukanaan velvollisuuden pysyä oman osaamisen alueella, argumentoida tutkimusnäyttöön nojaten ja erottaa toisistaan tutkimustieto, arvio ja mielipide. Ammattieettinen vastuu tekee tutkijoiden sananvapaudesta asiantuntijana tässä mielessä kapeamman kuin kansalaisilla keskimäärin.

Tieteen vapauden kannalta olennaista on, että nämä rajat ovat läpinäkyviä ja perusteltuja eivätkä mielivaltaisia. Rajoituksen tulee palvella tiedon luotettavuutta, tutkimukseen osallistuvien oikeuksia ja yhteiskunnan turvallisuutta, ei yksittäisen vallankäyttäjän tai intressiryhmän etua.

Tämä keskustelupaperi käyttää **laajaa tieteen vapauden käsitettä**, joka yhdistää:

- ◆◆◆➤ yksilötason tutkimuksen ja opetuksen vapauden
- ◆◆◆➤ instituutioiden autonomian
- ◆◆◆➤ korkeakoulujärjestelmän rakenteellisen itsenäisyyden
- ◆◆◆➤ sekä negatiivisen ja positiivisen vapauskäsitteen.

Seuraavissa luvuissa tarkastelemme Suomen tilannetta tämän laajan vapauskäsitteen valossa: miten rahoitus, hallinto, työsuhteet, häirintä ja julkisen keskustelun paineet yhdessä muokkaavat sitä tilaa, jossa tieteen vapaus käytännössä toteutuu – tai kaventuu.

⁴ Bush 1945/1990.

A glowing lightbulb is positioned in the lower-left quadrant of the frame, casting a warm, golden light onto the surrounding dark, textured background. The lightbulb is white and has a black base. The background is a dark, mottled grey with a fine, grainy texture. The overall mood is contemplative and focused.

2. Sivistyksen ihanne vs. managerialismi

Tieteen vapauden nykytilaa Suomessa ei voi ymmärtää tarkastelematta kahta pitkästä, osin ristiriitaista kehityskulkua.

Ensimmäinen niistä on sivistysyliopiston ihanne. Sen ytimessä on ajatus tutkimuksen ja opetuksen vapaudesta sekä tieteen ja sivistyksen itseisarvosta. Yliopisto nähdään rationaalisen keskustelun ja kriittisen ajattelun tilana, joka palvelee yhteiskuntaa juuri riippumattomuutensa kautta myös silloin, kun se tuottaa vallanpitäjille epämiellyttäviä kysymyksiä.

Toinen kehityskulku on 1980-luvun lopulta alkanut ja 1990-luvulla voimistunut siirtymä tulosvastuuseen ja taloudelliseen ohjaukseen. Tulosohejaus, indikaattoriperusteinen rahoitus ja uuden julkisjohtamisen (New Public Management) ihanteet ovat muovanneet yliopistoja yhä enemmän manageriaalisiksi organisaatioiksi. Tämä on tuonut päätöksentekoon tehokkuutta, vertailtavuutta ja läpinäkyvyyttä, mutta samalla kaventanut yliopistodemokratiaa ja vahvistanut ulkopuolisten intressien roolia yliopistojen hallinnossa.

Vuonna 2010 voimaan tullut yliopistolaki, säätiöyliopistojen synty ja ulkopuolisten hallitusjäsenten aseman vahvistuminen muodostivat käännekohdan tässä kehityksessä.⁵ Päätösvaltaa on siirtynyt pois yliopistoyhteisön kollegiaalisista elimistä ammattijohtajille ja sidosryhmäedustajille. Yliopistojen, yritysten, elinkeinoelämän ja poliittisen järjestelmän rajapinta on tihentynyt, ja samalla on muuttunut se, kenen näkökulmasta yliopistojen "autonomia" tulkitaan.

Nykyisin on käynyt yhä ilmeisemmäksi, että yliopiston roolit sivistystä rakentavana akateemisena instituutiona ja tehokkuuteen pyrkivänä hallinnollisena organisaationa⁶ ovat jännitteisessä suhteessa keskenään. Tieteen vapauden kannalta olennaista on, millaiseksi näiden kahden suhde kehittyy: vahvistuuko yliopiston kyky toimia omilla säännöillään, vai kaventuuko sen mahdollisuus päättää omista tehtävistään, prioriteeteistaan ja resursseistaan? Pysyvätkö yliopistot itsenäisinä ja omaleimaisina instituutioina vai sisäistävätkö ne ulkoiset poliittisen ja taloudellisen ohjauksen paineet omissa organisaatioissaan? Seuraavissa luvuissa tarkastelemme, miten rahoitusjärjestelmä, hallintorakenteet ja työsuhteet konkretisoivat tätä jännitettä tutkijoiden arjessa.

5 Rinne ym. 2014.

6 Välimaa 2022.

3.
**Ulkoiset uhat:
poliittinen ohjaus ja
häirintä**

Koska tiede ja yliopistot ovat vahvasti riippuvaisia valtion rahoituksesta, vakavin mahdollinen uhka tieteen vapaudelle on valtiovallan poliittinen ja taloudellinen ohjaus. Hallitus voi kaventaa tieteen autonomiaa esimerkiksi poliittisten virkanimitysten, rahoituksen lakkauttamisen tai tutkimusrahoituksen tiukan poliittisen ohjauksen kautta. Tämä on tyypillistä diktatuureissa ja autokratioissa, mutta viime aikoina tästä on nähty esimerkkejä myös muun muassa Unkarissa ja Yhdysvalloissa. Tämän tyyppinen tieteen suitsiminen tapahtuu politiikan ylätasolla. Myös alemman tason poliittiset toimijat tai taloudellista valtaa käyttävät organisaatiot, kuten erilaiset etujärjestöt tai yritykset voivat omalla toiminnallaan rajatun tavoin kaventaa tieteen autonomiaa. Lobbauksen ja tutkimusrahoituksen ohjailun keinoin ne voivat vaikuttaa tutkimuksen sisältöihin, tuloksiin ja niitä koskevaan viestintään.

Valitettavasti tämän tyyppinen kehitys on mahdollista myös silloin kun lainsäädäntö periaatteessa turvaa akateemisen vapauden. Suomessakin on viime vuosina herännyt tutkijoiden keskuudessa huoli siitä, alkaako hallitus suitsia akateemista vapautta ja kaventaa tutkimuksen riippumattomuutta päätöksenteon asiantuntijaelimissä. Näkyvimmit esimerkit ovat Suomen Akatemian koskevan lain valmistelu, Strategisen tutkimuksen neuvoston maahanmuuttoon liittyvän tutkimusteeman hyllyttäminen sekä suunnitelmat tiedepaneelin yhdistämisestä ja alistamisesta valtioneuvoston kanslian alaisuuteen. Julkisen kritiikin jälkeen hallitus tarkisti muutoksia koskevia linjauksiaan. Näiden esimerkkien vaikutusta ei kannata liioitella, mutta tieteen vapauden haavoittuvuudet on silti tärkeää tunnistaa.

Toinen ulkoinen uhka on tutkijoiden uhkailu ja häirintä, joka on Suomessa vaikuttanut julkiseen keskusteluun jo toistakymmentä vuotta. Se rajoittaa erityisesti tutkijoiden sananvapautta ja mahdollisuutta toimia asiantuntijana julkisuudessa. Joissakin tapauksissa se voi rajoittaa myös tieteen vapautta, jos tutkija häirintään ja uhkailuun kyllästyneenä päättää vaihtaa tutkimusaihettaan tai vaihtaa alaa.

Tämä uhka tulee pääosin tavallisten kansalaisten ja joskus aktivistien tai poliitikkojen suunnalta ja näkyy varsinkin sosiaalisen median keskusteluissa. Julkisuudessa esiintyvien tutkijoiden uhkailusta, häirinnästä ja ajoittaisesta maalittamisesta on tullut arkipäivää ainakin joissain poliittisia intohimoja herättävissä aiheissa kuten ympäristö, ravitsemus, ulkopoliittikka, maahanmuutto, sukupuoli, seksuaalisuus ja vähemmistöt.⁷ Häirintä kietoutuu helposti laajempiin kulttuurisotiin, joissa tutkijat joutuvat paitsi tieteen myös erilaisten poliittisten projektien symboleiksi. Sanallisen uhkailun lisäksi ongelmat saattavat kärjistyä fyysiseksi uhaksi, jolloin tutkija voi tarvita erityistä suojelua esimerkiksi työpaikallaan tai julkisissa tapahtumissa.

Häirintä voi olla

- poliittista ohjailua ja painostusta, kun tiettyjä aiheita pyritään vaientamaan tai tutkimustuloksia kyseenalaistamaan poliittisin perustein
- taloudellista vaikuttamista, kun taloudellisesti merkittäviin toimialoihin kohdistuva tutkimus joutuu eturyhmien ristipaineeseen
- digitaalista ja sosiaalisen median kautta tapahtuvaa vihamielistä palautetta, uhkailua ja kampanjointia
- akateemisen yhteisön sisäistä syrjintää, vähättelyä tai institutionaalista vallankäyttöä.

7 Ks. esim. Väiliverronen ja Saikkonen 2021a.

Häirinnän vaikutus ei rajoitu yksittäisiin viesteihin tai kampanjoihin. Pitkällä aikavälillä se muuttaa sitä, kuka haluaa tutkia mitään, kuka uskaltaa esiintyä asiantuntijana ja millaiset äänet julkisessa keskustelussa kuuluvat. Asiantuntijuus tuo vastuun pysyä oman osaamisen alueella ja argumentoida tutkimusnäyttöön nojaten. Tämä on tieteen eettinen vahvuus, mutta vihamielisessä ja polarisoituneessa julkisuudessa se voi muuttua jähmettäväksi paineeksi.

3.1. Itsesensuuri ja tieteen vapaus

Tieteen poliittinen ja taloudellinen ohjaus sekä tutkijoiden uhkailu ja häirintä vaikuttavat usein epäsuorasti. Niiden tavoitteena on saada tutkimusorganisaatiot tai yksittäiset tutkijat muuttamaan omaa toimintaansa. Tämä synnyttää itsesensuuria, joka on tieteen vapauden kannalta yhtä todellinen rajoitus kuin lainsäädäntöön kirjattu kieltö, vaikka se jää näkyvien konfliktien ulkopuolelle. Tieteen vapaus kaventuu esimerkiksi silloin, kun tutkijat vetäytyvät tutkimasta poliittisesti kiistanalaisia tai muuten epäsuosittuja aiheita, joihin on hankala saada rahoitusta.⁸ Kun tutkijan rationaaliseksi valinnaksi tulee vetäytyminen julkisuudesta tai siirtyminen vähemmän kiistanalaisiin aiheisiin, menetetään paitsi yksittäisen tutkijan ääni myös osa yhteiskunnan tiedollisesta kapasiteetista.

Itsesensuuri vaikuttaa erityisesti aloilla, joilla tutkimus kytkeytyy hankaliin arvo- ja identiteettikysymyksiin, kuten sukupuoli, seksuaalisuus ja vähemmistöt tai suuriin taloudellisiin intresseihin, kuten monet ympäristöön ja terveyteen liittyvät teemat. Pitkällä aikavälillä seurauksena voi olla tutkimusagendan kaventuminen: jotkut kysymykset jäävät järjestelmällisesti vähemmälle huomiolle, koska niiden tutkiminen on riskialtista tutkijan uran, turvallisuuden tai hyvinvoinnin kannalta.

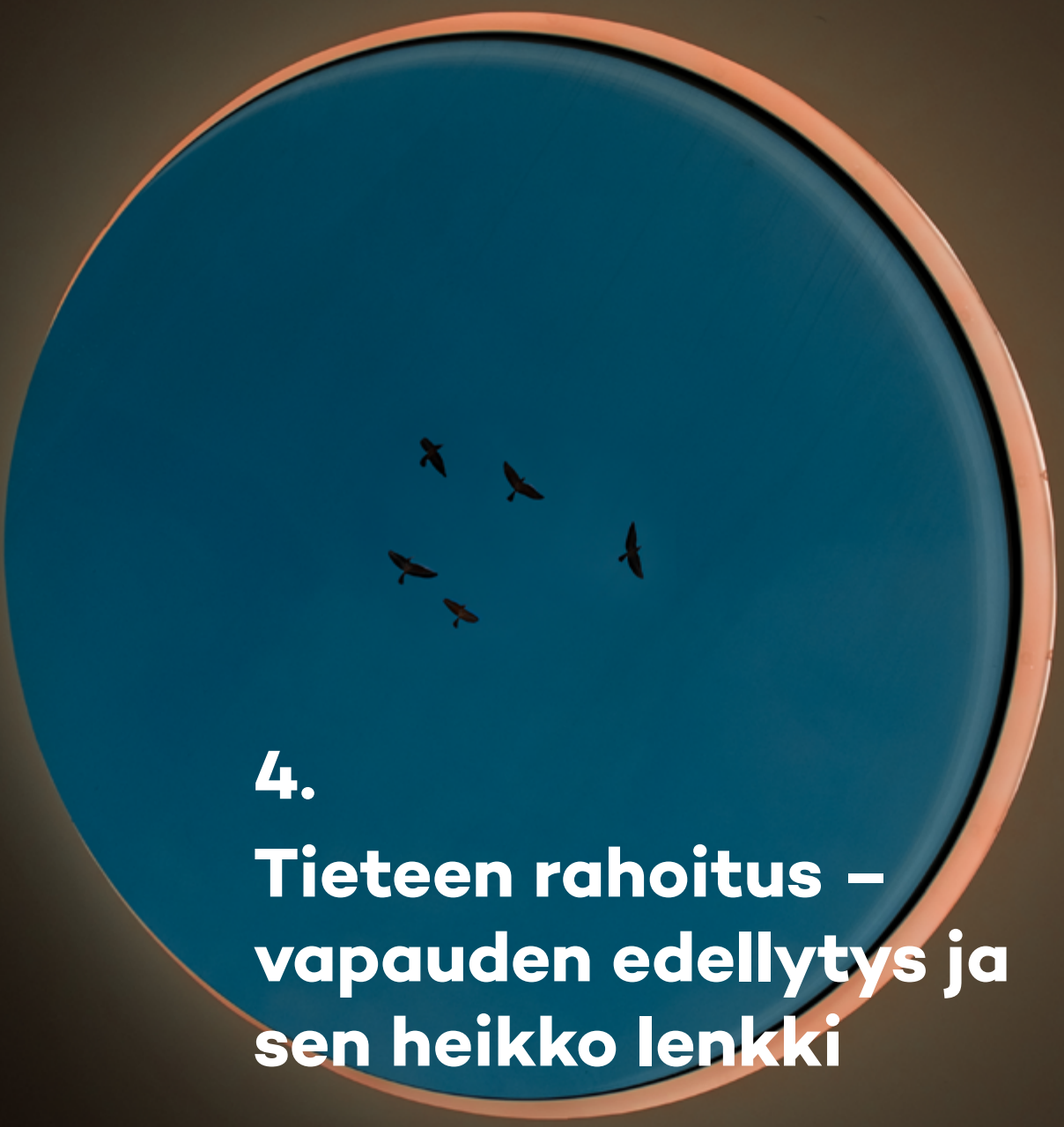
Tieteen vapauden uhat eivät ole pelkästään ulkoisia. Myös tiedeyhteisön sisällä tapahtuva vallankäyttö voi olla sensuurin tai itsesensuurin lähde: yksillä on enemmän vapautta kuin toisilla. Tämän vallankäytön ytimessä ovat tyypillisesti koulukuntakiistat tai esihenkilöaseman väärinkäyttö. Myös muut hierarkkiset suhteet tiedeyhteisön sisällä sekä poliittisesti motivoituneet erimielisyydet voivat yhdessä tai erikseen hiljentää tutkijoita. Taustalla vaikuttaa koveneva kilpailu tiedeyhteisön sisällä maineesta ja rahoituksesta. Tieteen vapauden rajoitukset tulevat esiin silloin, kun tutkijoita aktiivisesti estetään haastamasta hallitsevia paradigmaattisia ajattelutapoja tai heitä estetään tarjoamasta tieteellisesti päteviä tutkimustuloksia, jotka haastavat tutkimusalan yleisesti hyväksytyyn konsensukseen ja vallitsevat paradigmat.⁹ Näin tapahtuu tyypillisesti silloin kun vaikutusvaltaisissa asemissa olevat tutkijat pyrkivät vaimentamaan kriittikkonsa tiedeyhteisössä sen sijaan, että puolustaisivat näkemyksiään tieteellisin argumentein. Tutkijoiden pyrkimykset vaimentaa sosiaalisesti ja poliittisesti kiistanalaisista aiheista.¹⁰ Tällaisissa tilanteissa voi tosin olla vaikea erottaa sitä, milloin kyse on normaalista akateemisesta debatista ja milloin epäterveestä vallankäytöstä.

8 Ks. esim. Väliaverron ja Saikkonen 2021b.

9 Esim. Moran 1998, Delborne 2008.

10 Esim. Delborne 2015, Hoepner 2019.

4.
**Tieteen rahoitus –
vapauden edellytys ja
sen heikko lenkki**

Rahoitus on tutkimuksen vapauden perusedellytys – ja samalla sen haavoittuvin kohta. Tämä näkyi dramaattisesti Yhdysvalloissa vuonna 2025: Trumpin hallinto julkaisi listoja kielletyistä tutkimusaiheista ja uhkasi katkaista yliopistojen rahoituksen, jos ne eivät tingi autonomiastaan. Yleensä rahoituksen ohjaavat vaikutukset ovat vähemmän dramaattisia, epäsuoria ja hitaammin vaikuttavia.

Suomessa tutkimuksen vapauden kannalta ongelma on se, että tutkimusrahoitus on vahvasti kilpailtua ja projektivetoista. Julkista rahoitusta suunnataan yhä useammin strategisiin kohteisiin, kuten talouskasvua korostaviin TKI-teemoihin.

Kansainvälinen tutkimus osoittaa, että äärimmilleen viety kilpailu ei välttämättä paranna tieteen laatua. Ylikilpailu lisää strategista peliä, salailua ja kyseenalaisia tutkimuskäytäntöjä sekä heikentää yhteistyötä.¹¹ Projektirahoituksen korostuminen voi herkästi kaventaa episteemisiä innovaatioita ja ohjata tutkijoita turvallisiin, helposti rahoitettaviin aiheisiin.¹² Erittäin kilpailtu rahoitus voikin olla taloudellisestikin tehontonta: panos–tuotos-suhde heikkenee verrattuna malleihin, joissa tutkijoilla on enemmän autonomiaa tehdä pitkäjänteistä tutkimusta.¹³

Suomessa nähdään sama jännite. Kilpailtu rahoitus ja vertaisarviointi ovat periaatteessa keskeisiä välineitä laadun ja kansainvälisyyden tukemisessa, mutta hyvin matalat läpäisyprosentit horjuttavat luottamusta järjestelmään ja ohjaavat hakeutumaan muodikkaisiin tai julkisuutta kerääviin aiheisiin. Suomen Akatemian, Business Finlandin, Strategisen tutkimuksen neuvoston, EU:n ja yksityisten säätiöiden instrumentit muodostavat monimuotoisen, mutta myös pirstaleisen kokonaisuuden, jossa rahoittajien painotukset ja aikajänteet eroavat toisistaan.

Luonnehdinta ”projektimuotoistumisesta” kuvaa tilannetta, jossa tutkimus pilkkoutuu lyhytkestoisiksi hankkeiksi.¹⁴ Tutkimusryhmät käyttävät huomattavan osan ajastaan rahoituksen hakemiseen sen sijaan, että voisivat keskittyä pitkäjänteiseen, riskialttiiseen tutkimukseen. Tämä näkyy erityisesti aloilla, joilla tutkimuksen vaikutukset ovat luonteeltaan hitaita ja kumulatiivisia.

4.1. Perusrahoitus ja vapaa tutkimus

Nykyinen rahoitusmalli ei tue riittävästi vapaata perustutkimusta, mikä koskettaa erityisesti humanistisia ja yhteiskuntatieteellisiä aloja. Yliopistojen perusrahoituksen reaalin niukkuus siirtää painetta ulkoiseen hankerahoitukseen, jossa teemoitetut haut ja lyhyen aikavälin hyödyt korostuvat.

Perusrahoituksen taso ja rakenne kytkeytyvät suoraan tieteen vapauteen. Indikaattori-perusteisella mallilla, jossa julkaisujen määrät, tutkintojen volyymit, ulkoinen rahoitus ja muut mitattavat tekijät määrittelevät merkittävän osan rahoituksesta, on useita seurauksia:

◆◆◆▶ painotus siirtyy helposti määrään laadun, pitkäjänteisyyden ja riskinoton kustannuksella

◆◆◆▶ yliopistot suuntaavat omia resurssejaan sinne, missä indikaattoripisteitä kertyy nopeimmin

11 Anderson ym. 2007.

12 Franssen ym. 2018

13 Sandström ja Van den Besselaar 2018.

14 Esim. Ylijoki 2020, Meirmans 2024.

yksilötasolla tutkijat sisäistävät mittarit ja muotoilevat tutkimusstrategiansa niiden mukaisesti.

Rahoitusjärjestelmä toimii näin tietynlaisena tieteen vapauden käyttöliittymänä: se ei muodollisesti rajoita tutkimuksen vapautta, mutta muokkaa rakenteita, joissa tutkimus-aiheita, menetelmiä ja yhteistyösuhteita koskevia valintoja tehdään. Voi käydä niin, että yliopistot, laitokset, tutkimusryhmät ja yksittäiset tutkijat sisäistävät epäsuoran poliittisen ja taloudellisen ohjauksen sekä tulostittarit oman toimintansa lähtökohdaksi. Silloin ne alkavat tuottaa enimmäkseen ennalta arvattavaa ja näennäisen hyödyllistä tutkimusta, josta mekaaniset tulostittarit palkitsevat. Tiede organisaationa alkaa näivettää tiedettä instituutiona.

Rahoituksen ohella urajärjestelmät vaikuttavat ratkaisevasti tieteen vapauteen. Suomessa suuri osa tutkimus- ja opetushenkilökunnasta työskentelee määräaikaisissa työsuhteissa, ja etenkin nuorten tutkijoiden ura rakentuu lyhyiden projektien ja apurahajaksojen varaan. Tenure track -järjestelmiä on kehitetty turvaamaan pitkäjänteistä urakehitystä, mutta kapeasti määritellyt suoritusmittarit ja rahoituksen hankinnan korostaminen voivat kaventaa tutkimuksen vapautta.

Epävarma asema vaikuttaa suoraan tutkimuksen sisältöön ja tutkijan julkiseen rooliin. Turvalliset, nopeasti tuloksia tuottavat ja rahoituskelpoiset aiheet alkavat hallita tutkimusagendaa, kun taas pitkäjänteiset, teoreettisesti tai yhteiskunnallisesti hankalat aiheet jäävät marginaaliin.

Pitkällä aikavälillä panostus vapaaseen perustutkimukseen on myös talouspolitiikkaa. Tuore analyysi osoittaa, että akateeminen vapaus lisää patentointia ja innovaatioiden leviämistä yhteiskunnassa.¹⁵ Tutkimus viittaa myös siihen, että innovaatioiden ja hyvinvoinnin kannalta paras yhdistelmä syntyy silloin, kun julkisesti rahoitettua perustutkimusta tuetaan ja sen vuorovaikutusta yksityisen sektorin kanssa vahvistetaan – ei silloin, kun soveltavaa tutkimusta ”ylirahoitetaan” lyhyen aikavälin tulostavoitteilla.¹⁶

4.2. Rahoituksen monimuotoisuus ja resilienssi

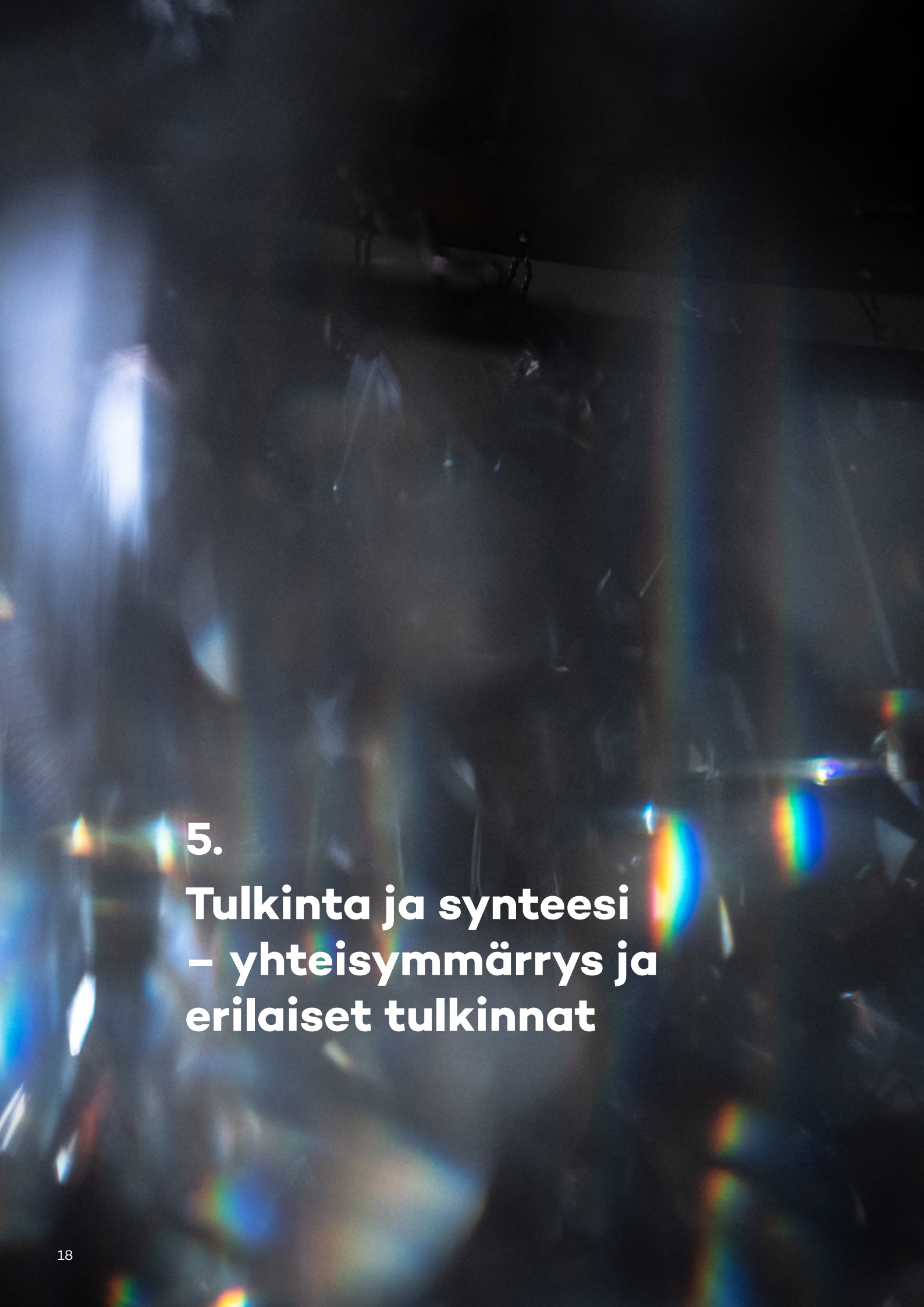
Rahoituksen vaikutus tieteen vapauteen ei määräydy vain kilpailun tiukkuudesta, vaan myös rahoituspohjan rakenteesta. Julkinen rahoitus tukee vapautta, kun se on vakaata eikä ohjaa yksityiskohtaisesti tutkimuksen sisältöjä. Mutta siitä tulee riski, jos budjettileikkaukset ovat äkillisiä ja suuria tai jos rahoituksen saamiseen liitetään poliittisia reunaehtoja. Yksityiset säätiöt voivat tarjota tieteen vapautta tukevaa rahoitusta, mutta niiden mahdollisuudet paikata valtion rahoituksen aukkoja ovat rajalliset. Lisäksi on mahdollista, ettei säätiörahoitukseen ole automaattisesti ideologisesti neutraalia, silloin kun yhteiskunta on vahvasti polarisoitunut ja tieteestäkin on tullut poliittisten kiistojen kohde.

Vapauden näkökulmasta keskeinen tavoite on rahoituksen resilienssi. Järjestelmä on vahvempi, jos rahoitus tulee useista lähteistä, jotka soveltavat erilaisia kriteereitä ja aikajänteitä. Tällöin yksittäisen rahoittajan linjaukset tai poliittinen suunnanmuutos eivät pääse liikaa ohjaamaan koko tutkimuskenttää, ja tutkijoille jää liikkumavaraa valita aiheensa vapaasti tieteellisin perustein.

¹⁵ Audretsch ym. 2024.

¹⁶ Akeigit ym. (2021)

5.
Tulkinta ja synteesi
– yhteisymmärrys ja
erilaiset tulkinnat

Edellä hahmoteltu tilannekuva voidaan jäsentää kahtalaisesti. Yhtäältä tiedeyhteisössä vallitsee laaja yhteisymmärrys tieteen vapauden merkityksestä ja siihen kohdistuvista paineista, toisaalta on näkemyseroja siitä, mitkä uhkakuvat ovat vakavimpia ja millaisin keinoin niihin tulisi vastata.

5.1. Laaja yhteisymmärrys

Ensinnäkin tieteen vapaus nähdään sekä periaatteellisena että välineellisenä arvona. Se on sivistysyliopiston ydin ja osa demokraattisen oikeusvaltion tiedollista infrastruktuuria, mutta samalla myös edellytys innovaatioille, talouden uudistumiselle ja yhteiskunnan kriisinkestävyydelle.

Toiseksi tutkijoiden keskuudessa on laajasti jaettu näkemys, että vapaus ei toteudu abstraktina periaatteena, vaan rahoituksen, työsuhteiden, hallinnon ja arviointikäytäntöjen läpäisemänä arkitodellisuutena. Rahoitusmallit, projektikeskeisyys, määräaikaaisuudet ja sisäiset hierarkiat muokkaavat konkreettisesti sitä, millaisia kysymyksiä voidaan esittää ja kuinka pitkäjänteisesti tutkimusta voidaan tehdä.

Kolmanneksi on laaja yksimielisyys siitä, että tutkijoihin kohdistuva häirintä, uhkailu ja maallittaminen kaventavat tieteen julkista roolia ja lisäävät itsesensuuria. Haavoittuvaan asemaan joutuvat erityisesti nuoret tutkijat, poliittisesti herkkien aiheiden tutkijat sekä naistutkijat. Häirintä ymmärretään paitsi yksilöiden kokemuksena myös rakenteellisena uhkana, joka voi rajoittaa paitsi asiantuntijoiden halukkuutta osallistua julkiseen keskusteluun myös tutkimusaiheiden ja näkökulmien valintaa.

Neljänneksi tunnustetaan populistisen tiedekritiikin, disinformaation ja ”kulttuurisotien” retoriikan vaikutus. Ne heikentävät tieteellisen asiantuntijuuden asemaa ja normalisoivat epäluuloa tutkimusta kohtaan. Ratkaisua etsitään ensisijaisesti demokraattisten instituutioiden vahvistamisesta, sivistys- ja koulutuspolitiikasta sekä avoimesta, argumentteihin perustuvasta keskustelusta eikä vastakkainasettelun kärjistämisestä.

Yhteiseksi lähtökohdaksi nousee ajatus tieteen vapaudesta demokratian perusrakenteena: ilman riippumatonta tutkimusta ei ole kestävää tiedollista perustaa päätöksenteolle, julkiselle keskustelulle eikä kansalaisten osallisuudelle.

5.2. Painotuserot ja jännitteet

Yhteisymmärryksen rinnalla näkyy joukko painotuseroja.

Ensinnäkin arviot siitä, kuinka syvää muutosta nykyiset ohjaus- ja hallintarakenteet edellyttävät vaihtelevat. Osa korostaa tarvetta perusteelliseen suunnanmuutokseen, jossa tulosohjausta, mittaristoja ja organisaatorakenteita arvioidaan kokonaisuutena uudelleen. Toiset painottavat mahdollisuuksia vahvistaa tieteen vapautta nykyisten rakenteiden puitteissa, niitä asteittain korjaamalla ja täsmentämällä.

Toiseksi näkemykset rahoituksen työnjaosta ja rooleista eroavat toisistaan. Yhtäällä korostetaan vahvaa julkista perusrahoitusta ja sen merkitystä vapaalle perustutkimukselle, toisaalla painotetaan monikanavaisen rahoituspohjan ja säätiörahoituksen tuomaa liikkumavaraa. Keskustelua käydään siitä, missä määrin yksityinen rahoitus ja säätiöiden strategiset painopisteet vahvistavat tutkimuksen moninaisuutta ja missä määrin ne voivat synnyttää uusia sidonnaisuuksia.

Kolmanneksi näkemykset siitä, mitä pidetään vakavimpina uhkina tieteen vapaudelle vaihtelevat. Joidenkin tulkinnoissa painopiste on poliittisessa tai taloudellisessa ohjauksessa, rahoitusmallien kannusteissa ja tutkijan työn prekariaatissa. Toiset korostavat häirinnän, uhkailun ja poliittisen paineen vaikutusta julkiseen keskusteluun ja tutkijoiden itsesensuuriin. Näiden rinnalla myös tieteen sisäiset valtasuhteet, urajärjestelmien kapeus ja arviointikulttuuri voidaan nähdä joko keskeisinä tai toissijaisina ongelmina.

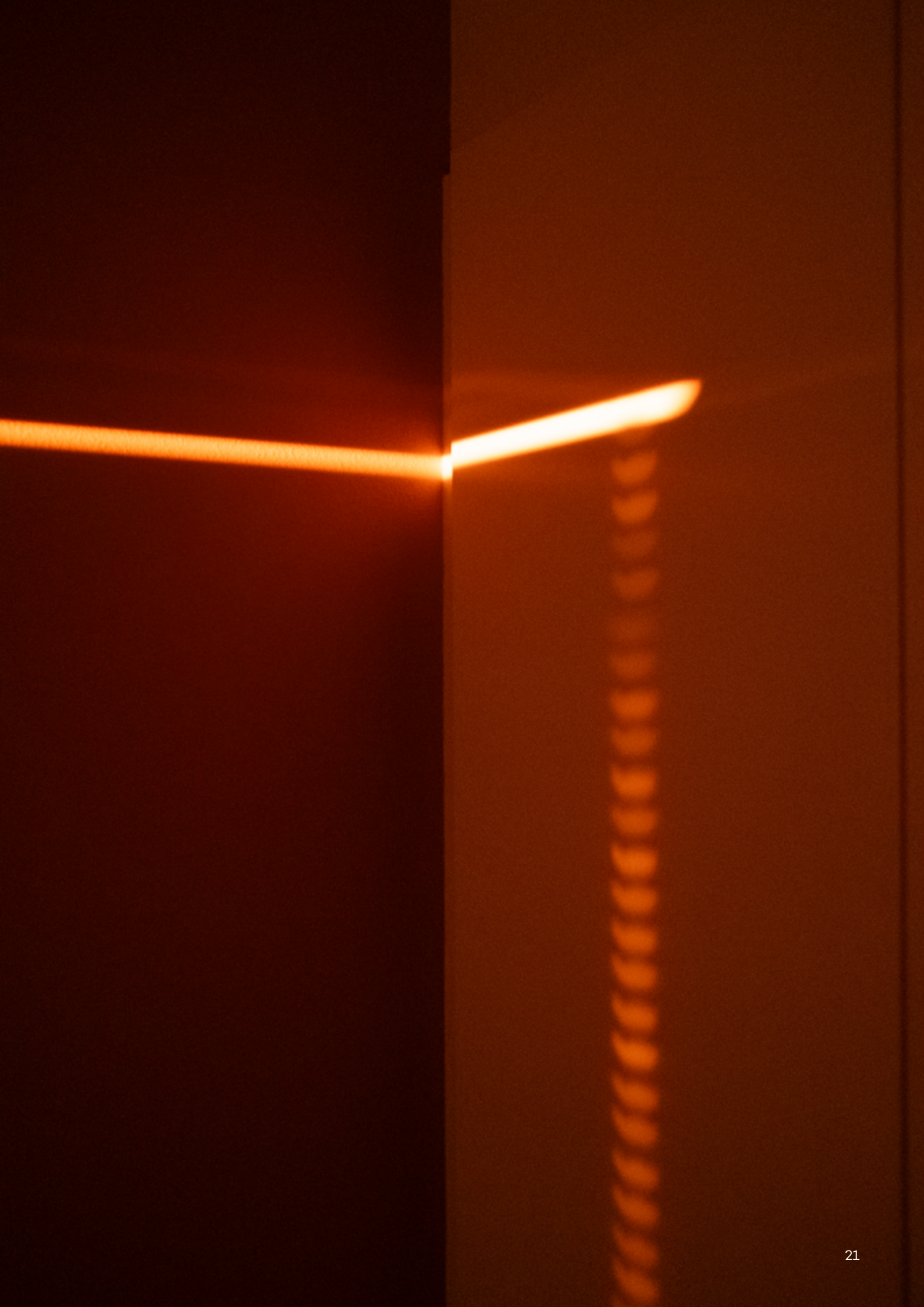
Neljänneksi tieteen omasta itseymmärryksestä esitetään erilaisia painotuksia. Osa korostaa tieteen ja sivistyksen itseisarvoa hyötypuhetta kyseenalaistaen. Toiset tuovat vahvemmin esiin tieteen välineellisen merkityksen innovaatiopolitiikan, talouskasvun ja kokonaisturvallisuuden kannalta olettaen kuitenkin, että tämä hyöty syntyy parhaiten juuri silloin, kun itse tutkimus saa olla vapaata.

Viidenneksi arvio tilannekuvan vakavuudesta vaihtelee. Yhtäällä korostetaan, että Suomi on edelleen kansainvälisesti verraten vahvan tieteen vapauden maa, jossa perustuslain säädäntö ja yliopistoverkosto muodostavat tukevan perustan. Toisaalla painotetaan, että samanaikaiset muutokset rahoituksessa, hallinnossa, työsuhteissa ja julkisessa ilmapii-rissä muodostavat kumuloituvan riskin, jota ei pidä vähätellä.

5.3. Yhdistävä näkemys

Näistä painotuseroista huolimatta yhdistävä viesti on selkeä. Tieteen vapaus ei ole vain tieteen sisäinen asia, vaan se on kriittisen tärkeää koko yhteiskunnalle samaan tapaan kuin kansalaisten ilmaisun vapaus, median vapaus tai oikeuslaitoksen riippumattomuus. Vapauden rapautuminen tapahtuu harvoin näkyvien dramaattisten päätösten kautta, vaan vähittäisenä muutoksena tutkimuksen rahoituksessa, hallinnossa, akateemisessa kulttuurissa ja julkisessa keskustelussa. Kun nämä kehityskulut kasautuvat, julkinen elämä alkaa näivettyä, koulutus rapautuu, tutkimus ei synnytä uusia innovaatioita ja päätöksentekijät alkavat pelätä tulevaisuutta.

”Vapaudessa syntyy enemmän uusia ideoita kuin ahtaassa aitauksessa.”

6.
**Johtopäätökset –
mahdollisuuksia ja
haasteita**

Edellä on tarkasteltu tieteen vapautta useasta toisiinsa kietoutuvasta näkökulmasta. Näiden teemojen välillä ei ole kyse irrallisista tieteen vapautta määrittävistä tekijöistä, vaan kokonaisuudesta, jossa ratkaisut yhdellä tasolla heijastuvat nopeasti toisiin. Jos tieteen vapautta halutaan vahvistaa pitkäjänteisesti, on tunnistettava samanaikaisesti sen mahdollistavat ja sitä rajoittavat tekijät.

Keskustelupaperin lopuksi tilannekuva tiivistetään kokoamalla yhteen ne keskeiset mahdollisuudet ja haasteet, joiden kautta tieteen vapauden tulevaisuus Suomessa tällä hetkellä rakentuu ja joiden keskinäinen dynamiikka määrittää sen liikkumatilaa tulevina vuosina.

6.1. Rahoitus ja resurssit

Mahdollisuuksia

- ◆◆◆▶ TKI-panostusten kasvu tarjoaa tilaisuuden vahvistaa pitkäjänteistä perusrahoitusta, jos merkittävä osa rahoituksesta tukee tutkijalähtöistä, vapaata tutkimusta. Tämän tulee ulottua myös aloille, joilla hyödyt ja sovellukset eivät ole heti näköpiirissä.
- ◆◆◆▶ Monipuolinen rahoituspohja, jossa yhdistyvät julkinen rahoitus, säätiöt ja kansainväliset rahoituslähteet, lisää järjestelmän resilienssiä: yksittäisen rahoittajan painotukset eivät silloin yksinään määritä tutkimusagenda.
- ◆◆◆▶ Arviointikäytäntöjä kehittämällä voidaan tukea tutkimuksellista moninaisuutta ja riskinottoa: painotetaan laatua ja pitkäjänteistä vaikuttavuutta, otetaan huomioon poikkitieteelliset näkökulmat. Valinta tasalaatuisten hakemusten välillä voitaisiin esimerkiksi ratkaista arvalla.

Haasteita

- ◆◆◆▶ Indikaattori- ja tulospohjainen rahoitus kaventaa tutkimuksen vapautta, jos lyhyen aikavälin mitattavat tulokset ohjaavat liikaa sekä yliopistojen että yksittäisten tutkijoiden valintoja.
- ◆◆◆▶ Kilpailtu rahoitus ja projektimuotoisuus voivat kerrostua samoille toimijoille ja aloille, kun taas nuoret tutkijat ja pienemmät tai marginaaliset alat jäävät helpommin rahoituksen ulkopuolelle.
- ◆◆◆▶ Jos rahoituspohja on liian kapea, yksittäisten rahoittajien strategiset painotukset saattavat vaikuttaa siihen, mitä poliittisesti tai taloudellisesti kiistanalaisia aiheita on ylipäätään mahdollista tutkia.

6.2. Työsuhteet, ura- ja arviointijärjestelmät

Mahdollisuuksia

- ◆◆◆▶ Työsuhteiden vakauttaminen, pidemmät rahoitusjaksot ja uramallit, jotka mahdollistavat todellisen pitkäjänteisen tutkimustyön, voivat lisätä halukkuutta tarttua vaikeisiin ja aikaa vieviin tutkimuskysymyksiin.
- ◆◆◆▶ Arvioinnin kehittäminen niin, että huomioidaan monipuolisesti tutkimuksen laatu, kotimaiset ja kansainväliset julkaisut, opetus, ohjaus, tiedeviestintä ja yhteisöllinen työ, tukee tieteen vapautta arjessa ja vahvistaa tiedeyhteisön ekosysteemiä.

- ◆◆◆➤ Keskusteleva, kollegiaalinen ja vähemmän hierarkkinen toimintakulttuuri luo mahdollisuuksia riskinottoon ja vähentää pelkoa siitä, että kriittinen ajattelu tai epämuukavat tutkimusaiheet vaarantaisivat uralla etenemisen.

Haasteita

- ◆◆◆➤ Määräaikaisuudet, pirstaleiset rahoitusjaksot ja jatkuva hakemuskierre ohjaavat valitsemaan varmoja ja nopeasti tuloksia tuottavia teemoja, jolloin rohkea, pitkäjänteinen tutkimus jää helposti taka-alalle.
- ◆◆◆➤ Kapea metriikkapohjainen arviointi, joka korostaa julkaisumääriä, sitaatteja ja ulkoisen rahoituksen euromääriä, kaventaa käsitystä hyvästä tutkimuksesta ja voi heikentää halukkuutta poiketa valtavirrasta.
- ◆◆◆➤ Uramallit, joissa tutkijan arvo mitataan ensisijaisesti hankitun rahoituksen ja suoritteiden kautta jättävät helposti näkymättömäksi sen työn, joka ylläpitää tieteen vapautta: vertaisarvioinnin, populaarin julkaisutoiminnan, seurojen ja yhteisöjen ylläpidon.

6.3. Häirinnän ehkäisy ja tutkijoiden tuki

Mahdollisuuksia

- ◆◆◆➤ Yhteisesti sovitut, koko sektorin kattavat toimintamallit häirinnän ja uhkailun kohtaamiseen voivat vähentää yksittäisten tutkijoiden kuormitusta. Tutkijoita ei pidä jättää yksin.
- ◆◆◆➤ Jatko-opiskelijoiden, apurahatutkijoiden ja nuorten tutkijoiden tukirakenteiden vahvistaminen: psykososiaalinen tuki, juridinen neuvonta ja vertaisverkostot. Tämä lisää tutkimusyhteisön resilienssiä ja madaltaa kynnystä osallistua julkiseen keskusteluun.
- ◆◆◆➤ Viranomaisten, ammattijärjestöjen, rahoittajien ja tutkimusorganisaatioiden yhteistyö mahdollistaa johdonmukaisen viestin. Häirintä ja uhkailu eivät ole osa hyväksyttävää keskustelua.
- ◆◆◆➤ Digitaalista ympäristöä koskevien vastuiden ja pelisääntöjen tarkastelu yhdessä median ja alustatoimijoiden kanssa voi luoda tilaa asiantuntijapuheelle ja vähentää pelkoa kohun kohteeksi joutumisesta.

Haasteita

- ◆◆◆➤ Häirinnän ja maalittamisen normalisoituminen kaventaa tieteen julkista roolia. Silloin osa tutkijoista vetäytyy julkisesta keskustelusta, osa muuttaa tutkimusaiheitaan vähemmän konfliktialttiiksi.
- ◆◆◆➤ Sosiaalisen median logiikka suosii kärjistyksiä ja lyhyitä reaktioita, jolloin harkittu ja epävarmuuksia tunnistava tieteellinen argumentaatio jää helposti taka-alalle.
- ◆◆◆➤ Tukirakenteet ovat edelleen epätasaisia: joissakin organisaatioissa toimintamallit ovat vakiintuneet, toisaalla ne ovat vasta hahmottumassa, mikä luo eriarvoisuutta tutkijoiden välille.

6.4. Sivistys, koulutus ja julkinen keskustelu

Mahdollisuuksia

- ◆◆◆▶ Tieteen vapauden perusteiden ja rajojen tuominen osaksi tohtorikoulutusta, opettajankoulutusta ja johtamiskoulutusta luo yhteistä ymmärrystä siitä, mitä akateeminen vapaus ja vastuu käytännössä tarkoittavat.
- ◆◆◆▶ Koulutus mediassa toimimisesta ja sosiaalisen median dynamiikasta auttaa tutkijoita julkiseen keskusteluun osallistumisessa ja itsensä suojelemisessa vihamielisessäkin ympäristössä.
- ◆◆◆▶ Tieteen, taiteen ja sivistyksen itseisarvon näkyväksi tekeminen hyötypuheen rinnalla vahvistaa ymmärrystä tieteestä demokraattisen yhteiskunnan pitkäjänteisenä infrastruktuurina eikä pelkkänä talouskasvun välineenä.
- ◆◆◆▶ Laadukas, kotimaisilla kielillä toteutettu tiedeviestintä tukee kansalaisten mahdollisuutta osallistua tiedepohjaiseen keskusteluun ja vahvistaa tieteen ja demokratian välistä sidettä.

Haasteita

- ◆◆◆▶ Populistinen tiedekritiikki, disinformaatio ja kärjistyksiä suosiva medialogiikka voivat heikentää luottamusta tieteeseen ja vaikeuttaa monimutkaisten, epävarmuuksia sisältävien tutkimustulosten esittämistä.
- ◆◆◆▶ Tieteen välineellinen hyöty korostuu helposti päätöksenteossa, jolloin sivistystehtävä ja kriittinen ajattelu jäävät taka-alalle.
- ◆◆◆▶ Kansainvälisen ilmapiirin kiristyminen ja turvallisuuspoliittiset jännitteet voivat lisätä paineita rajoittaa tutkimusaiheita tai tutkijoiden liikkuvuutta myös demokraattisissa järjestelmissä, mikä edellyttää jatkuvaa valppautta.

Lopuksi

Tieteen vapaus Suomessa on yhä vahva, mutta sitä ei tule pitää itsestäänselvytenä. Se nojaa oikeudellisiin rakenteisiin, rahoituksen pitkäjänteisyyteen, instituutioiden autonomiaan ja tutkijoiden keskinäiseen luottamukseen. Samalla se on jatkuvasti altis lyhytnäköisille hyötyvaatimuksille, poliittisille paineille ja julkisen keskustelun kärjistyksille.

Haluammeko Suomen, jossa tutkijat uskaltavat kysyä myös epämurkavia kysymyksiä, ja jossa yliopistoilla on tilaa olla muutakin kuin tulostaulukoiden kohteita? Jos vastaus on kyllä, tieteen vapauden puolustaminen on ensisijaisen tärkeää. Kysymys ei ole vain tiedepolitiikasta, vaan ennen kaikkea sivistyksen ja demokratian puolustamisesta.

Suomessa on edelleen vahva perusta vapaalle tieteelle: toimiva peruslainsäädäntö, laaja yliopistoverkosto, sivistisyliopiston perinne ja kansainvälisesti korkeatasoinen tutkimuskenttä. Mutta samaan aikaan on nähtävissä kehityssuuntia, jotka rapauttavat tätä perustaa hitaasti mutta varmasti: lyhytjänteinen ja tematisoitu rahoitus, hallinnon hierarkisoituminen, tutkijan työn epävarmuus, häirinnän normalisoituminen sekä populistinen tiedekritiikki. Kysymys ei ole vain tutkijoiden työolosuhteista, vaan siitä, millaiselle tiedolle suomalainen demokratia tulevaisuudessa rakentuu.

Jos tieteen vapaus kapenee, myös yhteiskunnan kyky uudistua ja tehdä perusteltuja päätöksiä heikkenee. Tieteen vapaus ei ole menneisyydestä peritty itsestäänselvyys, vaan tämän päivän ja huomisen poliittinen ja kulttuurinen valinta. Tämä keskustelupaperi pyrkii osaltaan tekemään tuon valinnan näkyväksi. Kutsummekin tutkimusorganisaatioita, rahoittajia, päättäjiä, liike-elämää ja kansalaisyhteiskuntaa pohtimaan, mitä tieteen vapaus merkitsee käytännössä ja millaisin toimin se voidaan turvata myös tuleville sukupolville.

Kirjallisuus:

- Akcigit, U., Hanley, D. & Serrano-Velarde, N. (2021) Back to Basics: Basic Research Spillovers, Innovation Policy, and Growth. *Review of Economic Studies*, 88(1), 1–43.
- Anderson, M. et al. (2007) The perverse effects of competition on scientists' work and relationships. *Science and engineering ethics*, 13(4), 437–461.
- Audretsch D. et al. (2024) Academic freedom and innovation. *PLoS ONE* 19(6).
- Berlin, I (2018) Kaksi vapauden käsitettä. Teoksessa S. Syrjämäki (toim.) *Vapaus*. Tampere: Niin & näin, 58–114.
- Bush, V. (1945/1990) *Science: The Endless Frontier*. National Science Foundation, Washington, D.C.
- Delborne, J. (2008) Transgenes and Transgressions: Scientific Dissent as Heterogeneous Practice. *Social Studies of Science*, 38(4), 509–541
- Delborne, J. (2015) Suppression and dissent in science. Teoksessa *Handbook of academic integrity*. Springer, Singapore, 1–11. Franssen, T., Scholten, W., Hessels, L. K. et al. (2018) The Drawbacks of Project Funding for Epistemic Innovation: Comparing Institutional Affordances and Constraints of Different Types of Research Funding. *Minerva* 56, 11–33.
- Hoepner, J. (2019) Silencing behaviours in contested research and their implications for academic freedom. *The Australian Universities' Review* 61(1), 31–41.
- Meirmans, S. (2024) How Competition for Funding Impacts Scientific Practice: Building Pre-fab Houses but no Cathedrals. *Science and Engineering Ethics* 30(6).
- Moran, G. (1998) *Silencing scientists and scholars in other fields: Power, paradigm controls, peer review, and scholarly communication*. Greenwich, CT: Ablex Publishing Corp.
- Niiniluoto, I. (2010) Tieteen vapautta on aina puolustettava. *Yliopisto: Helsingin yliopiston tiedelehti*, (5)52.
- Niiniluoto, I. (2022) *Dynaaminen sivistysyliopisto: sata puhetta ja kirjoitusta vuosilta 1987–2010*, Gaudeamus, Helsinki.
- Academic Freedom in the Nordics (2024) *Academic Freedom in the Nordics: Legislation, Practice, Challenges*. A report from Nordic academic trade unions. Forskerforbundet.
- Rinne, R., Jauhiainen, A., & Kankaanpää, J. (2014) Surviving in the ruins of the university? - Lost autonomy and collapsed dreams in the Finnish transition of university policies. *Nordic Studies in Education*, 34(3), 213–232.
- Sandström, U. & Van den Besselaar, P. (2018) Funding, evaluation, and the performance of national research systems. *Journal of Informetrics* 12(1), 365–384.
- Syrjämäki, S. (2014) *Berlin Vapaudesta*. Logos-ensyklopedia. Eurooppalaisen filosofian seura ry, Tampere.
- Välimaa, J. (2022) Onko yliopisto organisaatio vai instituutio?. *Tiedepolitiikka* 47(3), 32–37.
- Väliverronen, E. (2020) Tieteen vapauden ja tutkijan sananvapauden yhteiskunnallinen merkitys. Teoksessa Väliverronen, E. & Ekholm, K. (toim.) *Tieteen vapaus ja tutkijan sananvapaus*. Tampere: Vastapaino, s. 25–58.
- Väliverronen, E. & Saikkonen, S. (2021a). Science communicators intimidated : researchers' freedom of expression and the rise of authoritarian populism, *Journal of Science Communication* 20(4) A08.
- Väliverronen, E. & Saikkonen, S. (2021b). Freedom of Expression Challenged: Scientists' Perspectives on Hidden Forms of Suppression and Self-censorship. *Science, Technology & Human Values* 46(6), 1172–1200.
- Ylijoki, O-H (2020) *Tiede markkinoilla*. Teoksessa Väliverronen, Esa & Ekholm, K. (toim.) *Tieteen vapaus ja tutkijan sananvapaus*. Tampere: Vastapaino, 135–165.

SUOMALAINEN TIEDEAKATEMIA
FINNISH ACADEMY OF SCIENCE AND LETTERS
ACADEMIA SCIENTIARUM FENNICA